

## Kolegiata w Kielcach. Dbałość o kościół w latach pięćdziesiątych XIX w.

- I. Wstęp. II. Naprawy i remonty pod koniec lat czterdziestych XIX w.  
III. Restauracja kościoła w latach pięćdziesiątych XIX w.  
IV. Spór o przykościelne ganki

### I. Wstęp

Na przełomie XI i XII w. ziemie w rejonie Gór Świętokrzyskich stały się własnością biskupów krakowskich<sup>1</sup>. Kielce zostały głównym ośrodkiem administracji kościelnej i ekonomicznej dóbr łysogórskich. Wyrazem tego była także fundacja kolegiaty<sup>2</sup>. Przyjmuje się, iż pierwotny kościół kolegiacki, poprzednik dzisiejszej katedry, ufundowany został w 1171 roku<sup>3</sup>. Romańska budowla przekształcana była na przestrzeni XVI–XVIII w. W 1514 r. biskup Jan Konarski dobudował do niej zakrystię, zaś z inicjatywy biskupa Piotra Myszkowskiego przedłużono korpus kościoła w kierunku zachodnim. Kolejną rozbudowę wykonano w latach trzydziestych XVII w. Wtedy to korpus kościoła poszerzono o nawy boczne, zaś w wejściu do nawy północnej ustawiono marmurowy portal, na którym wyryto datę 1632. Prace zakończono wybudowaniem chóru muzycznego i ozdobieniem wejścia zachodniego portalem ufundowanym w 1635 r. przez Jana Albrechta Wazę. Na początku XVIII w. kolejną przebudowę świątyni rozpoczął biskup Kazimierz Łubieński. Prace kontynuował jego brat Bogusław wraz z kanonikiem Kazimierzem Weyssem, a ukończył je biskup Felicjan Szaniawski, który w 1728 r. konsekrował kościół przebudowany i wyposażony w nowy wystrój wnętrza. W czasie tych prac zburzono wschodnią, romańską część kościoła, przedłużając nawy. Wybudowano nowe prezbiterium z apsydą, zrównując jego wysokość z nawą główną. Od południa dostawiono do prezbiterium dwie zakrystie, a od północy kapitułarz i skarbiec<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> M. Pieniążek-Samek, *Tributum Gratitudinis Reddo. Fundacje artystyczne na terenie Kielc w XVII i XVIII wieku. Studia z historii kultury*, Kielce 2005, s. 45–46.

<sup>2</sup> Tamże, s. 34; Jan Pazdur, w referacie wygłoszonym na sesji inauguracyjnej jubileuszu IX wieków Kielc w 1970 r., stwierdził, że: „wskutek założenia kolegiaty przybył Kielcom dodatkowy czynnik miastotwórczy. Fundacja miała oczywiście znaczenie kultowe. Zarazem jednak od daty jej funkcjonowania można mówić o Kielcach jako ośrodku administracji, przede wszystkim gospodarczej, a w pewnym stopniu również społeczno-politycznej na obszarze biskupich dóbr świętokrzyskich”, J. Pazdur, *O początkowych siłach miastotwórczych na terenie Kielc*, Zeszyty kieleckie. Historia, literatura, kultura, Łódź 1973, s. 15.

<sup>3</sup> *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III: województwo kieleckie, z. 4: powiat kielecki, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff, inwentaryzację przeprowadził T. Przytkowski, Warszawa 1957, s. 26; R. Garus, *Bazylika katedralna w Kielcach*, Kielce 1991, s. 13; J.L. Pycia, *Nad Silnicą*, t. III, wydanie pośmiertne, Kielce 1938, s. 3; J. Kłoczowski, *Kościół w wiekach średnich na obszarze dzisiejszej diecezji kieleckiej*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883–1983)*, Kielce 1986, s. 204.

<sup>4</sup> J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Kielce, portrety zabytków*, Kielce 2008, s. 4–5.



Ryc. 1. *Prospekt Kościoła Kolegiaty Miasta Kielce Stolicy Województwa Krakowskiego w stanie teraźniejszym od Strony Zachodniej, czyli od podcienia Zamkowego*, rys. W. Giersz, ok. 1820 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 2424, k. 152

Fig. 1. “The Collegiate Church of the City of Kielce in the present condition viewed from the west, or from the castle arcades”, drawn by W. Giersz, c. 1820, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, no. 2424, k. 152

Pierwsze większe prace w XIX w. przy kościele rozpoczęto w latach dwudziestych. Jak podaje *Encyklopedia kościelna* z 1877 r.: „za Jana Pawła Woronicza, 1827, obalono stare ze strzelnicami mury, otaczające cmentarz i odcięto część korytarza”<sup>5</sup>.

W pierwszej połowie XIX w. dwukondygnacyjna fasada kościoła odpowiadała wysokością nawom. Jak widać m.in. na rysunkach Wilhelma Giersza z 1820 r. (ryc. 1), trójosiowa dolna kondygnacja zrytmizowana była płaskimi filarami. Analogiczne filary opinały także naroża jednoosiowej partii górnej, zwieńczonej trójkątnym szczytem. Poza obeliskami, które były ustawione w narożach dolnej kondygnacji, cała dekoracja elewacji skupiała się w części środkowej. Składały się na nią, oprócz marmurowego portalu wejściowego, dwa półkoliście zamknięte okna rozdzielone parą głębokich wnęk. Powyżej nich znajdowały się trzy płyciny: środkowa okrągła oraz dwie, flankujące ją, w kształcie podwójnych, półokrągłych zamkniętych wnęk. W partii środkowej szczytu była okrągła płycina (lub okienko — jak podaje J.L. Adamczyk<sup>6</sup>).

Do kościoła prowadziły z terenu otaczającego go cmentarza cztery wejścia (ryc. 2). Inwentarz z 1791 r. wspomina jeszcze o drzwiach, które wiodły „po schodach na ganki, którymi zwykł

<sup>5</sup> Ks. W.S., *Kielce*, [w:] *Encyklopedia kościelna podług teologicznej Encyklopedji Wettera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób* wydana przez X. Michała Nowodworskiego, t. X, Warszawa 1877, s. 324.

<sup>6</sup> J.L. Adamczyk, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 94.



Ryc. 2. Kościół Kolegiacki w Kielcach, Atlas I, tabl. 2, rys. T. Chrząński, 1844–1846, [w:] *Widoki Zabytków Starożytności w Królestwie Polskim służące do objaśnienia opisu tychże starożytności, sporządzonego przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w latach 1844 i 1846 zebrane. Atlas 1. Gubernia Radomska, Powiaty: kielecki, miechowski, olkuski i stobnicki, 1850*, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Dział Rycin

Fig. 2. “The Collegiate Church in Kielce, Atlas I”, table 2, drawn by T. Chrząński, 1844–1846, [in:] *Widoki Zabytków Starożytności w Królestwie Polskim służące do objaśnienia opisu tychże starożytności, sporządzonego przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w latach 1844 i 1846 zebrane. Atlas 1. Gubernia Radomska, Powiaty: kielecki, miechowski, olkuski i stobnicki, 1850*, [Views of historical monuments in the Kingdom of Poland...], Warsaw University Library, Section of Drawings

książę biskup schodzić do kościoła”. Inwentarz z 1788 r. podaje zaś, że „idąc gankami do kościoła [...] są drzwi do łoży [...]. Za temi są drugie drzwi żelazne [...]. Za temi do samej łoży są trzecie drzwi”<sup>7</sup>. We wnętrzu nawa główna i prezbiterium tworzyły, niezmiennie do dzisiaj, jednakową wydłużoną przestrzeń, odciętą optycznie od naw bocznych dzięki przysadzistym proporcjom przekroju korpusu, grubym murom oraz kulisom masywnych filarów, przystawionych do ścian międzynawowych i ścian prezbiterium. Szeroką krzyżową kolebkę przyłączono do łuków, wiążących filary w przyścienne arkady. Jest to więc wnętrze ściennie-filarowe, którego genealogii Adam Miłobędzki doszukuje się u dominikanów w Klimontowie i w Sandomierzu oraz w kościołach powstałych w kręgu Jana Baptysty Gisleniego<sup>8</sup>.

W dziewiętnastowiecznych dokumentach często wspomniano o uszkodzeniach kościoła spowodowanych przez burze i silne wiatry. Nie można jednak wykluczyć, że często okoliczności te stanowiły pretekst, by wykonać szeroko zakrojone prace ulepszące. Miały one podnieść rangę świątyni, gdy stawała się katedrą, albo gdy wymagała tego sytuacja polityczna, np. miasto zostawało stolicą województwa lub guberni, a władze wymagały, by kościół był bardziej reprezentacyjny i zadbany.

Można przypuszczać, iż w jakimś stopniu prace budowlane, konserwatorskie i restauratorskie, prowadzone przy katedrze, uzależnione były od zmian politycznej pozycji regionu w powstałym po Kongresie Wiedeńskim Królestwie Polskim. Tak więc przebudowę w latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. poprzedziło ustanowienie Kielc stolicą województwa krakowskiego w 1816 r., wielką restaurację w latach pięćdziesiątych XIX w. — zmiana nazwy guberni krakowskiej na kielecką w 1841 r. oraz utworzenie w mieście stolicy guberni, natomiast restaurację na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. — ponowne utworzenie w 1866 r. guberni kieleckiej (która od 1844 r. została wchłonięta przez gubernię radomską)<sup>9</sup>.

Działania restauratorskie i konserwatorskie uzależnione były także od przemian diecezji kieleckiej. Prace prowadzone w latach pięćdziesiątych XIX stulecia były następstwem utworzenia tzw. diecezji kielecko-krakowskiej. Mimo że w owym czasie kościół kielecki nie pełnił funkcji *stricte* katedralnych, był jednak najważniejszą świątynią w części diecezji krakowskiej położonej w Królestwie Polskim. W archiwaliach dotyczących restauracji na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. bardzo często jest mowa o „katedrze”, nie zaś o „kolegiacie” kieleckiej. Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX w. rozpoczęto kolejną restaurację kościoła. Powodem jej mogła być chęć ulepszenia świątyni, która kilka lat wcześniej (w 1883 r.) została podniesiona po raz kolejny do rangi katedry, a także obchodzone w tym czasie jubileusze, m.in. pięćdziesięciolecie kapłaństwa biskupa Kulińskiego (w 1899 r.).

<sup>7</sup> Tamże.

<sup>8</sup> A. Miłobędzki, *Architektura regionu świętokrzyskiego w XVII wieku*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. IX, 1975, s. 74.

<sup>9</sup> Po rozbiorach Polski, w posiadaniu Austrii znalazło się całe województwo sandomierskie i większość województwa krakowskiego, wraz z Kielcami. Zagarnięte ziemie podzielone zostały na cyrkule. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego w jego obrębie znalazły się także Kielce, jako powiat departamentu radomskiego. Po likwidacji Księstwa Warszawskiego w 1815 r. i utworzeniu Królestwa Polskiego jeszcze przez pewien czas obowiązywał ten sam podział administracyjny. W 1816 r. w miejsce departamentów utworzono województwa. Z departamentu radomskiego, po wyłączeniu powiatu kieleckiego, utworzone zostało województwo sandomierskie. Powiat kielecki przyłączony został do województwa krakowskiego. W skład owego województwa wchodziły cztery obwody — miechowski, olkuski, stopnicki i kielecki (obejmujący powiat kielecki i jędrzejowski). Od 1837 r. przemianowano województwa na gubernie. W 1841 r. zmieniono nazwę guberni krakowskiej na kielecką. Od 1845 r. wprowadzono podział Królestwa Polskiego na pięć guberni. Wtedy to gubernia sandomierska połączona została z kielecką, w wyniku czego powstała gubernia radomska, w skład której weszły Kielce. W 1867 r. Królestwo podzielone zostało na 10 guberni i 85 powiatów. Na podstawie ustawy z 31 grudnia 1866 r. utworzone zostały na terenie dawnej guberni radomskiej: gubernia kielecka z siedzibą władz gubernialnych w Kielcach i gubernia radomska z siedzibą władz w Radomiu, T. Koba-Ryszewska, *Przeszość administracyjna ziem województwa kieleckiego*, [w:] *Z dziejów ziemi kieleckiej (1918–1944)*, red. W. Góra i in., Warszawa 1970, s. 13–19.

## II. Naprawy i remonty pod koniec lat czterdziestych XIX w.

Na początku lat czterdziestych XIX w. postanowiono przeprowadzić najpotrzebniejsze prace budowlane koło świątyni. Już w 1836 r. sporządzono wykaz kosztów na „obłożenie muru otaczającego Cmentarz przy Kościele Kolegiaty Kieleckiej Kamieniami Ciosowymi dla zasłonięcia odpadających tynków od muru za którym bezustannie wilgoć ciągle złe skutki wywierała”<sup>10</sup>. Na łamach „Dziennika Gubernialnego Kieleckiego” i „Gazety Rządowej” ogłoszono licytację na wykonanie powyższych prac<sup>11</sup>. Na przełomie lutego i marca 1842 r. „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” donosiła, że Urząd Muncypalny miasta Gubernialnego Kielce zawiadamia pretendentów o organizowanej licytacji „na obłożenie muru otaczającego cmentarz przy Kościele Kolegiaty w Kielcach kamieniami ciosowymi”<sup>12</sup>. Prace zostały zlecone Kajetanowi Chołdakowskiemu, który — stosownie do złożonej deklaracji — miał je wykonać za 1528 rubli i 50 kopiejek. Jednak, jak dowiadujemy się z pisma Naczelnika Powiatu Kieleckiego do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 1852 r., Chołdakowski zażądał, aby sporządzić dodatkowy anszlag na uszkodzenia murów, jakie nastąpiły od chwili sporządzenia wcześniejszej wyceny do dnia rozpoczęcia prac<sup>13</sup>. W raporcie skierowanym do Rządu Gubernialnego Radomskiego, Naczelnik Powiatu Kieleckiego poparł prośbę Chołdakowskiego twierdząc, iż „nierównie więcej potrzeba robót wykonać aniżeli obejmuje anszlag”<sup>14</sup>.

Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Prezydenta Magistratu miasta Kielc oraz Prezesa Dozoru Kościelnego informuje, że w 1843 r. „malarze p. Bem i Królikowski od p. Smolińskiego obywatela tutejszego podnieśli umówioną pewną kwotę na wymalowanie Kaplic M. Boskiej i P. Jezusa w Kościele Kolegiaty”. Prace rozpoczęte rok wcześniej, zdaniem Komisji, były zaniedbywane. Prezydent wezwany został, by rzeczonych malarzy ponaglić i przypilnować<sup>15</sup>.

W latach czterdziestych XIX w. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego wysłała delegację, która miała za zadanie opisać zabytki m.in. w guberni radomskiej. Dość dokładnie zinventaryzowano kościół kolegiacki w Kielcach. Stwierdzono, iż „gmach ten więcej wewnętrznymi ozdobami, jak powierzchowną budową znamienity, w dobrym znajduje się stanie”<sup>16</sup>. Wykonano także wówczas rysunki kościoła<sup>17</sup>.

W grudniu 1847 r. z ramienia Dyrekcji Ubezpieczeń sporządzono „Szacunek szczegółowy zabudowań kościoła parafialnego w Kielcach”. Z dokumentu tego wynika, że w owym czasie w świątyni było „13 ołtarzów rozmaitej wielkości robotą rzeźbiarską i snycerską wyrobionych

<sup>10</sup> Warunki do licytacji na otoczenie kamieniem murów cmentarza przy kościele kolegiackim w Kielcach, Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej cyt.: APK), Rząd Gubernialny Radomski (dalej cyt.: RGR), sygn. 5836, k. 565–566.

<sup>11</sup> Protokół z 11/23 marca 1842 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 573.

<sup>12</sup> *Licytacje i sprzedaże publ.*, „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” z dnia 24 lutego (8 marca) 1842 r., s. 223, APK, RGR, sygn. 5836, k. 101.

<sup>13</sup> Raport Naczelnika Powiatu Kieleckiego skierowany do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 9/21 października 1892 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 84.

<sup>14</sup> Tamże.

<sup>15</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Prezydenta Magistratu miasta Kielc oraz Prezesa Dozoru Kościelnego z 17/29 lipca 1843 r., Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej cyt.: ADK), Akta Kurialne. Parafie. Akta kolegiaty kieleckiej, sygn. PKK-7 (dalej cyt.: PKK-7), k. 112.

<sup>16</sup> K. Stronczyński, *Opisy zabytków starożytności w Guberni Radomskiej przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w latach 1844 i 1846 zebrane, rysunkami w dwóch osobnych atlasach zawartemi objaśnione*. 1850, t. II, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin, s. 12–13. Publikacja ta została wydana w 2010 r., pt. *Kazimierza Stronczyńskiego opisy i widoki zabytków w Królestwie Polskim (1844–1855)*, Gubernia Radomska, t. 2: *Opisy*, oprac. K. Guttmejer, Warszawa 2010.

<sup>17</sup> O inwentaryzacji kościoła kieleckiego pisał także Michał Walicki, w publikacji znajdują się reprodukcje rysunków dzisiejszej katedry w Kielcach, M. Walicki, *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego (1827–1862)*, Warszawa 1931, s. 105.

z columnami połączanymi oraz z wszelkimi ozdobami takóŜ połączanymi z obrazami i stopniami, oprócz tego 1 kazalnica z drzewa twardego robotą stolarską i rzeźbiarską wykonana wraz z ozdobami połączanymi i stopniami”, chrzcielnica „w kształcie kielicha z marmuru”. W prezbiterium znajdowała się boazeria, pomalowana farbą olejną, z wieńczącym ją złoconym gzymsem. Na owej boazerii, na ścianie południowej i północnej wisiały obrazy. W protokole mowa jest o 18 oknach wielkich w nawie głównej, 20 oknach „z zakratowaniem Źelaznem w częściach niŜszych [...]”, 2 okna podobne bez zakratowania przy chórze [...], 3 okienka małe z oszkleniem nad drzwiami [...]”. W nawach było 30 drewnianych ławek oraz 2 ławki w prezbiterium<sup>18</sup>.

Kościół w 1844 r. został uszkodzony przez piorun, dodatkowo poniósł dotkliwe straty podczas burz i silnych wichrów, które nawiedzały miasto. W trakcie jednej z nawałnic został uszkodzony m.in. dach kolegiaty. W lipcu 1844 r. dokonano rewizji budynku i przygotowano kosztorys na przeprowadzenie prac<sup>19</sup>. W paŹdzierniku 1846 r. Budowniczy Powiatu Kieleckiego sporządził tzw. „wyrachowanie techniczne”. Kosztorys ten został zatwierdzony przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych w marcu 1848 r.<sup>20</sup> Z korespondencji z Dozorem Kościelnym parafii w Kielcach z 1849 r. dowiadujemy się, Źe „na Kościele Koll. Tutejszej wicher zerwał kawał blachy, skutkiem czego nie tylko zacieka na sklepienie, ale prócz tego nowe wichry zerwać mogą więcej blachy, a tym sposobem szkoda stanie się większą — Kapituła miała zamiar miejsce blachy pozbawione gontami zaprawić, lecz rewizya okazała, Źe tarlice do których wypadłaoby gonty przybić są spróchniałe, więc gwoździe się w nich utrzymać nie będą mogły — zresztą zaprawienie gontami nie zabezpieczy reszty dachu”. Z dalszej części pisma wywnioskować można, iŹ pomimo usilnych starań Konsystorza, anszlagi na naprawę kościoła nie zostały sprawdzone przez Dozór, a dalsza zwłoka mogła pociągnąć za sobą dodatkowe szkody<sup>21</sup>.

### *III. Restauracja kościoła w latach pięćdziesiątych XIX w.*

JuŹ w piśmie z 1849 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych Administrator diecezji donosił, Źe „wewnątrz Kościoła czas wielkie spustoszenie zrządził mianowicie w poŹłocie Wielkiego Ołtarza, na co wszystko siły ani duchowieństwa miejscowego szczuple uposaŹonego, ani parafian nie wystarczają”<sup>22</sup>. W lutym 1850 r. odbyła się narada w sprawie restauracji wnętrza kościoła, na którą został zaproszony InŹynger Guberni Radomskiej. Na jej podstawie spisano protokół, w którym zaznaczono, iŹ „cała Kollegiata najpiękniejszej wewnątrz struktury ma tynk poobijany i zabrudzony tak Źe szpetny widok przedstawia”. Uznano „za konieczną potrzebę wszelkie uszkodzenia w tynku zaprawić i czysto pod farbę zarajmować, następnie aŹeby reperacya nie była tymczasową lecz trwałą na wiek wystarczającą pomalować takową pokostem i jednostajnym kolorem kamiennym lub białym, dalej poniewaŹ wyzłoczenie wszystkich Ołtarzy wewnątrz Kollegiaty znajdujących się i wszystkich w ogóle ozdób Kościelnych pociągnęłoby za sobą znaczne koszta przeto dla oszczędności ograniczyli się rewidujący na pewnej liczbie wybierając tylko takie które najbardziej w oko wpadają i swoim zdezelowanym i obdartym stanem przypominają iŹ przybytek Pański jest w zapomnieniu takiem:

a) Wielki Ołtarz zupełnie przez złe zagruntowanie z poŹłocenia opadły.–

<sup>18</sup> „Szacunek szczególowy zabudowań” z 1847 r., APK, Dyrekcja Ubezpieczeń (dalej cyt.: DU), sygn. 135, k. 235–255.

<sup>19</sup> Opis strat sporządził na przełomie lipca i sierpnia 1844 r., kopia, ADK, sygn. PKK-7, k. 233–233v; „Kosztorys gwałtownie potrzebnej skutkiem pioruna a następnie wichrów reperacyi Kościoła Kollegiaty Kieleckiej stosownie do załączającego się protokołu sporządził”, ADK, sygn. PKK-7, k. 234–234v.

<sup>20</sup> „Wyrachowanie Techniczne” sporządził Budowniczego Powiatu Kieleckiego 1/13 paŹdziernika 1846 r., ADK, Akta Kurialne. Parafie. Akta kolegiaty kieleckiej, sygn. PKK-8, k. 71–73v. O potrzebie reperacyi kościoła kolegiackiego w Kielcach, uszkodzonego podczas burzy w 1844 r., dowiadujemy się takŹe z pisma do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 7/19 czerwca 1845 r., ADK, sygn. PKK-7, k. 232–232v.

<sup>21</sup> Pismo do Dozoru Kościelnego parafii kieleckiej z kwietnia 1849 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 20.

<sup>22</sup> Pismo Administratora diecezji do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1849 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 90.

- b) Przy nim stoi dwóch S<sup>tych</sup> Serafinów w podobnym stanie
- c) Po obu stronach prezbiterium dwie stale pięknej roboty gdzie w czasie nabożeństwa Kanonicy Kolegiaty zasiadają potrzebują odnowienia.–
- d) [...] łoża Biskupia
- e) Ambona
- f) Rozwieszonych tak w nawie Kościoła jak i w prezbiterium 38 sztuk obrazów z wizerunkami Apostołów i Męczenników S<sup>tych</sup> których ramy na nowo wyzlócić należy i t.p.

W prezbiterium są 4 kandelabry duże, nowego posrebrzania potrzebujące — 8 kól brązowych stojących na balustradzie marmurowej oddzielającej Nawę Kościoła od Prezbiterium zaczerniałe z pozłoty obdarte<sup>23</sup>. Po narodzie, Inżynier Gubernialny Guberni Radomskiej sporządził tzw. *Wyrachowanie* — kosztorys na prace restauratorskie we wnętrzu kościoła<sup>24</sup>. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych zatwierdziła anszlag<sup>25</sup>. W piśmie z sierpnia 1850 r. Wydział Administracyjny Rządu Gubernialnego Radomskiego donosił, że Rada Administracyjna Królestwa „udzieliła upoważnienia do zaregulowania wypłaty sumy RS. 4819 kop. 51 anszlagiem obliczonej w połowie z funduszu w r.b. na kompetencji Biskupa Dyecezyi Kielecko-Krakowskiej osiągniętego, a w drugiej połowie takiegoż funduszu w roku przyszłym osiągnąć się mającego”<sup>26</sup>.

W tymże czasie Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych, pisząc do Administratora, informowała go „o zamiarze urzędzenia administracji nowej Dyecezyi Kieleckiej. W tym celu zachodzić będzie potrzeba utworzenia kapituły katedralnej w Kielcach, tudzież uposażenia onej, równie jak i służby przy kościele katedralnym, na który bezwątpienia dotychczasowy kościół kolegiacki da się użyć”<sup>27</sup>.

W sierpniu powyższego roku powołano komitet mający zająć się restauracją kościoła. Komitet składał się z Administratora diecezji, ks. prałata Macieja Majerczaka, Wikariusza Apostolskiego, prezydenta miasta Kielce Ignacego Bełżyńskiego, Budowniczego Powiatu Kieleckiego Aleksandra Borkowskiego, członka kapituły kolegiaty ks. Tomasza Batorskiego, Inżyniera Gubernialnego Józefa Skalskiego i obywatela miasta Kielc Bogdańskiego<sup>28</sup>. Nadzór nad pracami powierzono Henrykowi Haintze, obywatelowi miasta Warszawy<sup>29</sup>.

<sup>23</sup> Protokół narady z 1/13 lutego 1850 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 110–110v.

<sup>24</sup> „Wyrachowanie. Kosztorys potrzebnych na pomalowanie olejno na dobrym groncie Kościoła Kolegiaty Kieleckiej wewnątrz kolorem czysto białym oraz na wyzlócenie W<sup>o</sup> Ołtarza, dwóch figur S<sup>tych</sup> Serafinów obok stojących dwóch Stał po obu stronach Prezbiterium, ram do 38 obrazów łoży Biskupiej, Ambony i td. Wyrachowanie sporządzone przez Inżyniera Gubernialnego Gubernii Radomskiej z mocy protokołu narady na dniu 1/13 Lutego b.r. z JWJX<sup>em</sup> Administratorem Dyecezyi Kieleckiej spisany”, sporządzony 15/27 lutego 1850 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 111–114v.

<sup>25</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z dnia 24 lipca/5 sierpnia 1850 r., ADK, sygn. Akta Kurialne. Parafie. Akta kolegiaty kieleckiej, sygn. PKK-15 (dalej cyt.: PKK-15), k. 459–460.

<sup>26</sup> Pismo Rządu Gubernialnego Radomskiego do ks. Majerczaka prałata, wikariusza apostolskiego i administratora diecezji kielecko-krakowskiej z 4/16 sierpnia 1850 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 462.

<sup>27</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Administratora diecezji z 22 lutego/6 marca 1850 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 101–101v. O utworzeniu diecezji i podniesieniu kolegiaty powtórnie do godności katedry wspominała także Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych w piśmie do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 24 lipca/5 sierpnia 1850 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 459 (kopia), a także Rząd Gubernialny Radomski Wydział Administracyjny Sekcja Wyznań i Oświecenia do Administratora diecezji kielecko-krakowskiej z 4/16 sierpnia 1850 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 462. W korespondencji do „JW. Muchanowa Zarządzającego Sprawami duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie” bp Majerczak pisał: „Jeszcze w roku 1850 kiedy Wysoki Rząd miał tylko widoki utworzyć Katedralny Kościół w Kielcach była Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych wyjednała na wewnętrzną restaurację i przyozdobienie tegoż Kościoła” — Pismo bpa Majerczaka do „JW. Muchanowa Zarządzającego Sprawami duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie” z 1 sierpnia 1868 r., Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej cyt.: AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe (dalej cyt.: CWW), sygn. 341, k. 2.

<sup>28</sup> „Protokół zawiązania Komitetu nad Restauracją Kościoła Parafialnego Kolegiaty Kieleckiej”, z 17/29 sierpnia 1850 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 465–465v.

<sup>29</sup> Pismo do Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 9/21 sierpnia 1852 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 64–65v, tu: k. 64.

Na przełomie sierpnia i września podpisano z nim kontrakt, w którym zaznaczono, iż ma on być odpowiedzialny za wykonanie i rozstawienie rusztowań, tynkowanie oraz pomalowanie kościoła. Miał nadzorować także „pomalowanie Stall, Chóru organu i Łoży [...] po poprzedniemu odszlifowaniu starego koloru należytem wyszpachlowaniem wszelkich szpar i naprawień uszkodzeń, pogruntować [...] tak aby obrany przez Komitet kolor i lakier były zupełnie gładkie i należyty lustr posiadały”. Elementy złożone miały być na nowo wyzłocone. Zlecono mu też naprawę zepsutych ławek, które z całą resztą miały zostać „lakierem koloru dębowego pomalowane”. W jego gestii była „restauracya, odświeżenie i odczyszczenie obrazów”. Kontrakt zakładał, że Haintze zajmie się także pracami pozłotniczymi<sup>30</sup>. Na podstawie oględzin kościoła, które zorganizowano 20 lipca 1851 r., Komitet nakazał, aby cały główny ołtarz pozłocić, a nie, jak do tej pory, tylko miejsca wypukłe. Wcześniej elementy wklęsłe były jedynie pomalowane na żółty kolor<sup>31</sup>.

W czerwcu 1851 r. Komitet podpisał kontrakt z Janem Möllem, który zobowiązał się wykonać zarówno prace murarskie („wyreperować sklepienie i zaklinować rozpadlinę, otynkować i zabielić [...]”), kamieniarskie („20 łokci kwadratowych pokryć kamieniem ciosowym facjaty nad Wielkim Ołtarzem [...]”), stolarskie („12 okien nowych z drewna dębowego podług rozmiaru wykazanego anszlagiem i drzwi jedne szalowane mocne zrobić”), jak i ślusarskie („12 okien nowych okuć porządnie podobnie okuć drzwi”). Poza tym miał oszklić i wypokostować owe 12 okien. Jan Möll odpowiedzialny był także za prace blacharskie. Zobowiązał się „90 Łokci kwadratowych dachu nową białą blachą pokryć — oraz 240 łokci kwadratowych dachu starą białą blachą pokryć i 2 skarpy blachą wyreperować”. Wykonać miał szalunek i przybić gont nad gankami, a także wyreperować owe, otaczające kościół, ganki<sup>32</sup>.

Na przełomie lipca i sierpnia 1851 r. Kasa Gubernialna wypłaciła 2409 rubli i 75½ kop. na reperację kościoła<sup>33</sup>.

W 1851 r. F.M. Sobieszczański podczas odbytej wycieczki archeologicznej tak podsumował działania przy kościele: „obecnie znowu, szczególnie wewnątrz, kosztem rządu i hojnem przyczynieniem się teraźniejszego administratora dyecezyi kielecko-krakowskiej oraz dziekana kollegiaty ks. Macieja Majerczaka znowu z gruntu kościół ten odnawiają, odświeżają, złocą i pstrzą bez względu: iż nie wszystko złoto co się świeci”<sup>34</sup>. W piśmie z września 1852 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych Rząd Gubernialny donosił, że w jego posiadaniu jest protokół rewizyjno-odbiorczy konserwacji kościoła wraz z kontraktem z Janem Möllem — majstrem murarskim, który był rekomendowany przez Komitet do zatwierdzenia przez Komisję Rządową<sup>35</sup>.

W wypisie z protokołu posiedzenia z listopada 1853 r. czytamy, iż „Rada Administracyjna mając sobie przedstawioną niezbędną potrzebę wyrestaurowania Kollegiaty w Kielcach, czego kwoty podług sporządzonego Anszlagu obliczone zostały na RS 4819 kop. 51”<sup>36</sup>. Dodatkowo 2250 rubli przeznaczono na prace nieobjęte anszlagiem, tj. odnowienie zakrystii i kapitułarza oraz restaurację dwóch bocznych ołtarzy, a ofiarował je Administrator diecezji. Odnotowano także, „że z kościoła kollegiaty w Kielcach ma być utworzony kościół katedralny”<sup>37</sup>. W Archi-

<sup>30</sup> Kontrakt z Henrykiem Haintze z 23 sierpnia/4 września 1850 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 474–475v.

<sup>31</sup> Protokół rewizji kościoła z 20 lipca 1851 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 171–172.

<sup>32</sup> Kontrakt podpisany z Janem Möllem dnia 1/13 czerwca 1851 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 569–570v.

<sup>33</sup> Poświadczenie Najwyższej Izby Obrachunkowej Królestwa Polskiego z dnia 20 lutego/4 marca 1853 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 151.

<sup>34</sup> F.M. Sobieszczański, *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku przez F. M. Sobieszczańskiego (z mapą i czterema rycinami)*, Warszawa 1852, s. 144.

<sup>35</sup> Pismo z września 1852 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, APK, RGR, sygn. 5836, k. 82.

<sup>36</sup> Wypis z protokołu posiedzenia Rady Administracyjnej dnia 18/30 listopada 1852 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 147.

<sup>37</sup> Tamże.



wum Państwowym w Kielcach zachował się „Protokół Detaksacyjny Odbiorczy Wykonanych reperacji w Kościele Kolegiaty Kieleckiej z funduszu Rubli sr. 2250 odstąpionej kompetencji przez JW.<sup>80</sup> [...] Majerczaka Administratora Dyecezyi”, sporządzony na przełomie czerwca i lipca 1852 r.<sup>38</sup> Dowiadujemy się z niego o zakresie zrealizowanych prac: pokryto wówczas gontem dachy dwóch kaplic, na pozostałych pokrycie dachowe naprawiono, 38 zepsutych ławek w kościele wyreperowano, pomalowano farbą olejną na kolor brązowy i polakierowano. 12 konfesjonatów „dużych w nawie kościoła podobnie wyreperowano olejno pomalowano i polakierowano”. Dekorację konfesjonatów (24 kapitele pilastrów), „po odczyszczeniu dawnych robót pozłotniczych zeszkobaniu i zeszlifowaniu tychże”, wyzłocono na nowo „fajngoldem”<sup>39</sup>. Wykonano także nowe cyborium do kaplicy Pana Jezusa, gdyż stare — jak napisano — było zupełnie spróchniałe i rozsypujące się. Sklepienie prezbiterium pomalowane zostało ultramaryną. Dodatkowo przymocowano doń 300 gwiazd wyciętych z blachy i poźłoconych, imitujących rozgwieżdżone niebo. Ponadto oczyszczono i wywiercono nowe otwory wentylacyjne, pomalowano także obie zakrystie. W zakrystii kanoniczej postawiono piec z białych kafli. Dorobiono także drzwi dębowe do zakrystii oraz pomalowano szafy farbą olejną<sup>40</sup>. Pożłocono ołtarze w kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego i Matki Bożej. W protokole wyliczono, że „879½ stóp kwad. dwóch ołtarzy zeszkobano ze starego złota wyreperowano poklejo napowrót pomalowano i na poli-mencie fajngoldem poźłocono. 4 Figury drewniane [...] stojące, obok powyższych ołtarzy całkowicie złocone zeszkobano oczyszczono pomalowano i fajngoldem poźłocono”<sup>41</sup>.

Podczas wykonywania wyżej opisanych prac zwrócono uwagę na kolejne uszkodzenia budynku i sprzętów kościelnych. Komitet przedstawił Komisji Administracyjnej potrzebę wygospodarowania dodatkowego funduszu na restaurację pozostałych 11 ołtarzy bocznych, organów, „które będąc w stanie zupełnego zniszczenia rażąco widok przedstawiają w nowo odświeżonym kościele”, na nowe lichtarze i antypendia, na wprawienie nowych okien do skarbcza i zakrystii „w miejscu starych zupełnie zgniłych”, na wstawienie nowych drzwi, „na urządzenie dwóch składów na aparaty kościelne, na sprawienie baldachimu z krzyżem przed wielki ołtarz do Celebry Biskupiej, na wyrestaurowanie odpadających tynków”<sup>42</sup>. Z Protokołu Rewizyjno-Odbiorczego, sporządzonego 24 marca/5 kwietnia 1856 r.<sup>43</sup>, wynika, iż „roboty wykonywane były sposobem administracyjnym przez Administratora Dyecezyi Kieleckiej, pod nadzorem ustanowionego na ten cel Komitetu, i uskutecznione zostały we wszystkich szczegółach podług zatwierdzonego anszlagu, z pominięciem jedynie sprawienia dwóch nowych ławek z pulpitemi, dla Kleryków — w miejscu których stare wyreperowano a koszt w anszlagu zamieszczony na minus odpisano”<sup>44</sup>. Dodatkowo wykonano kosztowne oszklenie otworów okiennych w nawach bocznych. Trzy ołtarze, które pierwotnie miały być pomalowane i częściowo poźłocone, całkowicie wyzłocono, tak jak resztę ołtarzy w kościele. Różnicę kosztów pokrył z własnych funduszy Administrator diecezji. Sumę 120 rubli, która przeznaczona była na dozór techniczny oraz nieprzewidziane wydatki, wydano na wykonanie Grobu Chrystusa. Zadania tego podjął się artysta malarz P. Sokołowski. Nadto Administrator diecezji zarządził wiele prac nieobjętych umową, tj. wykonanie nowych dachów nad nawami bocznymi, „nowych ram okiennych do nawy środkowej kościoła z okuciami i oszkleniem, odnowienie, upiększenie i sprawienie nowych utensyliów kościelnych”<sup>45</sup>.

<sup>38</sup> „Protokół Detaksacyjny Odbiorczy” z 28 czerwca/10 lipca 1852 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 121–125.

<sup>39</sup> Tamże, k. 122.

<sup>40</sup> Tamże, k. 123.

<sup>41</sup> Tamże, k. 125.

<sup>42</sup> Wypis z protokołu posiedzenia Rady Administracyjnej dnia 18/30 listopada 1852 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 147–148.

<sup>43</sup> „Protokół Rewizyjno-Odbiorczy dopełnionej restauracji Kościoła kolegiackiego w Kielcach”, sporządzony 24 marca/5 kwietnia 1856 r., AGAD, CWW, k. 18–20.

<sup>44</sup> Tamże, k. 18.

<sup>45</sup> Tamże, k. 18–19.

Nadzór nad restauracją kolegiaty w Kielcach pełnił Budowniczy Powiatu Kieleckiego, Aleksander Borkowski<sup>46</sup>. W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach zachował się sporządzony przez niego w dniach 16/28 czerwca 1854 r. „Protokół Rewizyjno-Odbiorczy wyreperowanego kościoła Kolegiaty Kieleckiej w Kielcach”<sup>47</sup>. Budowniczy powiatu kieleckiego pisał, że z sumy anszlagowej 5112 rubli 7½ kop. wykonano: okna do zakrystii i skarbcza, 7 okien do kaplic, podłogę w składzie ornatów nad zakrystią, 1 drzwi dębowe przy sieni skarbcza, 3 stopnie do podniesienia baldachimu biskupiego, nie wykonano nowych, lecz naprawiono stare ławki dla kleryków. Poza tym wprawiono „1<sup>en</sup> gzyms z marmuru oddzielający wielki ołtarz od prezbiterium 18” szerok. 8” wysok. Polerowany”, stopnie przed ołtarzem wielkim, posadzkę z marmuru „przed Antependium ołtarza wielkiego” oraz przy 7 ołtarzach bocznych, posadzkę z kamienia ciosowego w dwóch kaplicach, posadzkę z polerowanego marmuru stopnickiego w zakrystii, nowe progi kamienne. W owym czasie pomalowano także okna, drzwi, ławki i pulpity dla kleryków, wstawiono nowe szyby w okna<sup>48</sup>. Wyszczególniono także wykonanie „6 okien ze szkła kolorowego 4<sup>ch</sup> obok wielkiego ołtarza na dole i u góry a 2<sup>a</sup> w kaplicach na ołów”<sup>49</sup>. Poza tym pomalowano zewnętrzne mury kościoła, jak podano w spisie, ściany „zewnątrz wybielono z dodaniem koloru kamiennego”<sup>50</sup>. Całkowicie wyzłocono ołtarz św. Józefa, św. Stanisława, św. Mikołaja, św. Barbary, św. Jana, Matki Boskiej Bolesnej, św. Anny, Św. Trójcy. Ołtarze wyzłocono „faingoldem na polimencie części wyskakujące polerowano a wkleśle na mat”<sup>51</sup>. Jeżeli chodzi o ołtarze w ścianach kaplic, „to ołtarz S<sup>go</sup> Jana Kantego i Nepomucena” miał tylko otrzymać złocenia na kolumnach, gzymsach, ramach obrazu i rzeźbach. Inne części „miały być olejno biało pomalowane i lakierem chińskim pociągnięte”. Jak dalej czytamy, z powodu tego, iż „wszystkie ołtarze w całym kościele zostały pozłocone należało dla symetrii i pozostałe 3 ołtarze wyzłocić”<sup>52</sup>. Tak więc całkowicie wyzłocono jeszcze ołtarz św. Antoniego i św. Sebastiana. Oprócz ołtarzy wyzłocono także pulpit pod mszał na wielkim ołtarzu, insygnia biskupie nad baldachimem, krzesło biskupie, antependium wielkiego ołtarza, ramy obrazów, odnowiono stojący na ziemi pulpit, który pomalowany był na biało z 4 złożonymi rzeźbami, a 44 lichtarze stojące po 4 na każdym z 11 ołtarzy „kazano posrebrzyć i lazurować na kolor złoty”<sup>53</sup>. Wykonano także konserwację i restaurację obrazów w świątyni — 14 obrazów z ołtarzy oraz „4 obrazy nad stallami każdy mający wysokość stóp 5½ szer. 8”<sup>54</sup>. W kościele znajdowały się ozdobne organy, które były „z pozłoty i malowań odpadłe rozbrojone, klawiatura zdezcelowana, miechy porozklejane tak iż stoją bezużyteczne”. Instrument naprawiono dodając brakujące części, starą warstwę malarską oraz złocenia usunięto i nałożono nową. Organy pomalowano na kolor biały, jak to stosownie opisano: „pociągnięto lakierem chińskim”, a dekoracje wyzłocono<sup>55</sup>.

Po śmierci ks. Macieja Majerczaka, na łamach „Przeglądu Katolickiego” wspomniano, że biskup „staraniem swoim uzyskał fundusz od rządu na wyzłoconie ołtarzów i odnowienie wewnątrz kolegiaty kieleckiej, a sam z swej strony 5,000 rs. na tenże cel ofiarował”<sup>56</sup>.

<sup>46</sup> Aleksander Borkowski objął obowiązki budowniczego w 1847 r., po śmierci Feliksa Popławskiego, i sprawował je do 1865 r., J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie. Materiały*, Warszawa–Kraków 1990, s. 35–38.

<sup>47</sup> „Protokół Rewizyjno-Odbiorczy wyreperowanego kościoła Kolegiaty Kieleckiej w Kielcach” z 16/28 czerwca 1854 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 443–453v.

<sup>48</sup> Tamże, k. 444v–446.

<sup>49</sup> Tamże, k. 446v–447.

<sup>50</sup> Tamże, k. 448.

<sup>51</sup> Tamże, k. 448v–450.

<sup>52</sup> Tamże, k. 450v–451.

<sup>53</sup> Tamże, k. 451v–452.

<sup>54</sup> Tamże, k. 452v–453.

<sup>55</sup> Tamże.

<sup>56</sup> Ks. K.W., *Wspomnienie pośmiertne o zmarłym w Panu d. 23 września 1870 r. w Kielcach ś.p. ks. Macieju Majerczaku, Biskupie*, „Przegląd Katolicki”, 42(1870), s. 660.

Jak czytamy w sprawozdaniu ks. Józefa Ćwiklińskiego: „Majerczak Administrator Dycezyi a Dziekan Kapituły, polecił mi pilnowanie robót wewnętrznych i prowadzenie zewnętrznych — i wtedy urządziłem drugą Komnatę nad Zakrystyą na aparata które się nie mogły pomieścić w jednej i leżały w Skarbcu i w Zakrystyi w szufladach — porobiłem wieszadła w kształcie trójkąta na ornaty i kapy — kazałem wybić 3 otwory w sklepieniu dla wentylacji — nadto wybiłem otwór w murze i urządziłem drzwi nowe z przysionka do Zakrystyi”<sup>57</sup>.

Swym reskryptem Rząd Gubernialny upoważnił Komitet do prowadzenia „fabryki restauracji kościoła Kolegiaty w Kielcach” stosownie do anszlagu zatwierdzonego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych z dnia 1/13 stycznia 1853 r. W owym anszlagu uwzględniono wyłożenie nowej marmurowej posadzki w kościele za 508 rubli i 8 kop. Komitet jednak za anszlagową cenę nie był w stanie zapłacić za kamień, który wydobyto w podkieleckiej wsi Zagnańsk. Prosił więc Rząd, by odstąpił od pobrania opłaty za marmur pobrany z terenów rządowych i powiadomił o swej decyzji Urząd Leśny<sup>58</sup>.

W piśmie z dnia 23 kwietnia 1853 r. administrator diecezji kielecko-krakowskiej ks. Maciej Majerczak prosił Rząd Gubernialny Radomski, aby w związku z powyższym reskryptem nr 3951, uchwalonym na przełomie stycznia i lutego 1853 r., przelał do kasy powiatu kieleckiego kwotę 1362 rubli i 7½ kop. na restaurację wnętrza kolegiaty kieleckiej<sup>59</sup>.

W marcu 1854 r. Konsystorz diecezji kielecko-krakowskiej w piśmie do Rządu Gubernialnego Radomskiego prosił o zatwierdzenie „Rozkładu Kosztów na obłożenie kamieniem ciosowym murów tarasowych Cmentarz przy Kollegiacie w Kielcach opasających”<sup>60</sup>. W odpowiedzi Rząd poinformował Konsystorza, iż Naczelnik Powiatu Kieleckiego w raporcie nr 1708 przedstawił sporządzony Rozkład Kosztów, jednakże uznano kosztorys za niedokładny i zwrócono go do poprawienia<sup>61</sup>. W kwietniu 1856 r. Konsystorz Generalny i Administrator diecezji donosili, iż mimo zatwierdzonego kosztorysu prace jeszcze nie ruszyły, gdyż nie było funduszy. Prosił zatem Rząd Gubernialny o przeznaczenie na ten cel 500 rubli z Kasy Ekonomicznej miasta Kielce<sup>62</sup>. W piśmie „Komitetu ustanowionego do obłożenia kamieniem ciosowym murów opasujących Cmentarz przy Kościele Kollegiaty Kieleckiej” do Rządu Gubernialnego, dowiadujemy się, „że mury te już rozwalają się i żelazne okratowanie na tychże stojące obłamują się nad zapadłymi murami — co stopniowo kosztu powiększa”. Proszono także o dodatkowe wyasygnowanie 225 rubli z funduszu pokładnego oraz 300 rubli z Kasy Dozoru Kościelnego na opłacenie kamieniarzy<sup>63</sup>.

W czerwcu 1858 r. Borkowski na żądanie Komitetu zawiadamiał, iż na materiały zakupione i sprowadzone na plac wydano 604 rubli i 35 kop.<sup>64</sup> Jak pisze ks. Ćwikliński, „mury

<sup>57</sup> Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, Akta Konsystorskie. Parafie. Akta kościoła katedry kieleckiej, sygn. PKK-36 (dalej cyt.: sygn. PKK-36), k. 131–138, tu: k. 131v.

<sup>58</sup> Pismo Komitetu restauracji kościoła w Kielcach do Rządu Guberni Radomskiej z 11/23 kwietnia 1853 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 168–169.

<sup>59</sup> Pismo z dnia 23 kwietnia 1853 r. Administratora diecezji kielecko-krakowskiej ks. Macieja Majerczaka do Rządu Gubernialnego Radomskiego, APK, RGR, sygn. 5836, k. 165.

<sup>60</sup> Pismo Konsystorza Generalnego diecezji kielecko-krakowskiej do Rządu Gubernialnego Radomskiego z dnia 7 marca 1854 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 288.

<sup>61</sup> Pismo Rządu Gubernialnego Radomskiego do Konsystorza Generalnego diecezji kielecko-krakowskiej z marca 1854 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 290.

<sup>62</sup> Pismo Konsystorza Generalnego, podpisane także przez Administratora diecezji, do Rządu Gubernialnego Radomskiego z kwietnia 1856 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 438.

<sup>63</sup> Pismo „Komitetu ustanowionego do obłożenia kamieniem ciosowym murów opasujących Cmentarz przy Kościele Kollegiaty Kieleckiej” do Rządu Gubernialnego Kieleckiego z 1/13 października 1857 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 499–500.

<sup>64</sup> „Sprawozdanie Budowniczego Powiatu Kieleckiego z 5/17 czerwca 1858 r.”, APK, RGR, sygn. 5836, k. 552.

parapetowe około Cmentarza Kościelnego walić się zaczęły z przyczyny źle urządzonych ścieków wody [...] W anszlagu Inżynier Majzer proponował przyczepić ciosowy kamień do starych murów a przez lat 13 tak znaczna dezolacja ich nastąpiła, że woda kości zmarłych odsłoniła, zmuszony byłem zburzyć stary mur a na anky żelazne i cement, którego ja pierwszy w Kielcach do robót używałem, przy zasięgnięciu rad p. Borkowskiego Budowniczego, kamieniem ciosowym obłożyć. — W anszlagu nie było funduszu na urządzenie ścieków ja takowe urządziłem z kamienia ciosowego — Sztachety żelazne ustawiłem i wzmocniłem słupkami kamiennymi przegradzającymi przęsła i prętami żelaznymi<sup>65</sup>.

W czerwcu 1858 r. Komitet znów prosił Rząd Gubernialny o dodatkowe 250 rubli. Jak się dowiadujemy, wcześniej wyasygnowano już dodatkowe 300 rubli z funduszu pokładnego<sup>66</sup>. W piśmie z września 1858 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych zawiadomiła Rząd Gubernialny, że wezwwała Bank Polski, by przekazał owe 250 rubli z funduszu pokładnego przez pośrednictwo Kasy Gubernialnej na obłożenie kamieniem murów cmentarza przykościelnego<sup>67</sup>. W styczniu znów proszono o pieniądze — 417 rubli i 89 kopiejek na prace przy cmentarzu<sup>68</sup>. Pieniądze miały zostać wypłacone. Jak dowiadujemy się z korespondencji Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu do Rządu Gubernialnego Radomskiego, owe 417 rubli i 89 kopiejek były przyznane ze składki z tytułu kollacji —  $\frac{1}{10}$  części w sumie 97 rubli i 85 kopiejek oraz z tytułu dziedzictwa dóbr (tj. m.in. Miedziana Góra, Niewachłów, Czarnów, Białogon, Posłowice, Dyminy, Suków, Krajno, Domaszewice, Dąbrowa, Masłów itd.) — 320 rubli i 4 kop.<sup>69</sup>

W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach zachowała się notatka z 1857 r., która miała być zawieszona w zakrystii, informująca, że „chcąc uchronić się od oszpecania, [...] zabrudzenia i zniszczenia Kościoła tutejszy tak wielkiem kosztem wewnątrz odnowiony, zakazuje pod surową odpowiedzialnością JX Podkustoszego i Zakrystyana aby

1<sup>o</sup> po ołtarzach nie stawiać lamp ani świec łożowych które nie tylko kopcą ale i zatłuszczają.

2<sup>o</sup> po ołtarzach i obrazach nie wieszać odtąd żadnych firanek itp. gałganków które łatwo się zapalić mogą a tym sposobem uszkodzić obraz lub pozłotę –

3<sup>o</sup> po ołtarzach i obrazach nie wieszać żadnych paciorków, obrazków lub wotów, dlatego że się szpecą defigurują a nawet dziurawią ołtarze i kosztowne obrazy –

4<sup>o</sup> na obrazach nie stawiać wazonów z kwiatami naturalnymi, przez których podlewanie i ociekanie powstaje wilgoć szkodliwa — kwiaty sztuczne powinny odpowiadać wspaniałości kościoła, i bez dziurawienia tylko umieszczone być mogą w stosownej odległości od obrazu i pozłoty.

5<sup>o</sup> bez piśmiennego pozwolenia Kapituły nie mogą być umieszczane żadne nagrobki [...] nagrobki tak winny być wyrobione, aby przydawały ozdoby kościołowi —<sup>70</sup>

W 1857 r. Konsystorz informował Rząd Gubernialny Radomski o naglącej potrzebie dokonania kolejnych napraw kościoła i dzwonnicy. Pisał, że „z powodu przegniłych belek, spróch-

<sup>65</sup> Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, sygn. PKK-36, k. 131–138, tu: k. 131v–132.

<sup>66</sup> Raport Komitetu do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 6/28 czerwca 1858 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 532–533.

<sup>67</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 10/25 września 1858 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 577; Pismo Banku Polskiego do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 22 września/4 października 1858 r., AGAD, CWW, sygn. 340, k. 186–186.

<sup>68</sup> Pismo Komitetu do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 4 stycznia 1859 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 602.

<sup>69</sup> Pismo Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu do Rządu Gubernialnego Radomskiego, APK, RGR, sygn. 5836, k. 609–610.

<sup>70</sup> Notatka z 1857 r., ADK, sygn. PKK-8, k. 591.

niałych tarcic i strawionej już w wielu bardzo miejscach blachy, okazała się potrzeba pokrycia na nowo tak kościoła kolegiaty, jak i wieży kościelnej, czego dokonaniem zapobiegnie się zagrożającemu zniszczeniu sklepienia i kosztownie odnowionego niedawno wnętrza kościoła”. Konsystorz w piśmie załączał protokół narady oraz anszlag, sporządzony przez Budowniczego Powiatu Kieleckiego, i prosił Rząd o przedstawienie go z przychylną opinią do zatwierdzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych<sup>71</sup>. W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach zachował się m.in. „Wykaz kosztów na pokrycie Kościoła Kolegiaty w Mieście Kielcach blachą białą wraz z Kaplicami w miejsce zupełnie zniszczonej wyłączając przybudowanie mieszczące Ołtarz Wielki które jest pokryte miedzią oraz na reperację Wieży Kościelnej mieszczący Signatorkę i pokrycie teyże” z lutego 1857 r.<sup>72</sup> Budowniczy Aleksander Borkowski sporządził w 1860 r. „wyrachowanie techniczne” na naprawę dzwonnicy i kościoła. Anszałg na prace został potwierdzony przez Rząd Gubernialny Radomski w 1862 r. i zatwierdzony przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych w 1863 r.<sup>73</sup> Jak czytamy w raporcie Naczelnika Powiatu Kieleckiego z 1861 r., „osada drewniana utrzymująca krzyż na dzwonnicy przy Kolegiacie Kieleckiej skutkiem czasu uległa przegnicciu, i z tego powodu grozi niebezpieczeństwem upadku”<sup>74</sup>. Mimo że anszałg na prace przy dzwonnicy napisany był w 1860 r., to Rząd Gubernialny ociągał się z jego zatwierdzeniem. W 1862 r. Konsystorz Generalny<sup>75</sup> oraz Naczelnik Powiatu Kieleckiego<sup>76</sup> w swojej korespondencji do Rządu prosili o przyspieszenie decyzji, z powodu m.in. chwiejącego się krzyża na dzwonnicy. Na łamach „Dziennika Urzędowego Guberni Radomskiej” ukazało się w dniach 25 kwietnia/7 maja 1864 r. ogłoszenie Naczelnika Powiatu Kieleckiego, że z mocy reskryptu Rządu Gubernialnego Radomskiego z powyższego roku, nr 1377, odbędzie się licytacja deklaracji na reperację dzwonnicy przy kościele kolegiatnym w Kielcach. Suma anszałgowa na powyższe prace wynosiła 701 rubli 12½ kop.<sup>77</sup>

#### *IV. Spór o przykościelne ganki*

W latach pięćdziesiątych XIX w. kwestią sporną okazały się ganki (ryc. 3). W raporcie Rządu Gubernialnego Radomskiego do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych czytamy, iż „w Mieście Kielcach istnieją ganki niegdyś z Seminarium do Kościoła Kolegiaty i Zamku Biskupiego prowadzące”. Jak dalej dowiadujemy się, są one zaniedbane, wymagają

<sup>71</sup> Pismo Konsystorza Generalnego diecezji kielecko-krakowskiej do Rządu Gubernialnego Radomskiego z lutego 1857 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 474; Pismo do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1857 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 479; Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 4/16 grudnia 1857 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 509–510; Pismo Rządu Gubernialnego Radomskiego do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 19/31 sierpnia 1857 r., AGAD, CWW, sygn. 340, k. 135–137, tu: k. 135.

<sup>72</sup> „Wykaz kosztów na pokrycie Kościoła Kolegiaty w Mieście Kielcach blachą białą wraz z Kaplicami w miejsce zupełnie zniszczonej wyłączając przybudowanie mieszczące Ołtarz Wielki które jest pokryte miedzią oraz na reperację Wieży Kościelnej mieszczący Signatorkę i pokrycie teyże” z 4/16 lutego 1857 r., ADK, sygn. PKK-15, k. 545–549.

<sup>73</sup> „Wyrachowanie techniczne”, sporządzone przez Budowniczego Powiatu Kieleckiego w 1860 r., na dokumencie potwierdzenie anszałgu przez Rząd Gubernialny Radomski z 1862 r. i zatwierdzenie anszałgu przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1863 r., AGAD, CWW, sygn. 340, k. 423–430.

<sup>74</sup> Raport Naczelnika Powiatu Kieleckiego dla Rządu Gubernialnego Radomskiego z 9/21 marca 1861 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 682.

<sup>75</sup> Pismo Konsystorza Generalnego diecezji kielecko-krakowskiej do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 3 kwietnia 1862 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 693–694.

<sup>76</sup> Raport Naczelnika Powiatu Kieleckiego dla Rządu Gubernialnego Radomskiego z 29 marca 1862 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 686–687.

<sup>77</sup> Ogłoszenie Naczelnika Powiatu Kieleckiego, „Dziennik Urzędowy Guberni Radomskiej”, 19, 1864, s. 151, APK, RGR, sygn. 5836, k. 762; Pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 18/30 stycznia 1865 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 704–705.



wszedł w ich prawo przez zajęcie całych Dóbr i Zamku wypadaloby: aby tenże Rząd obmyślił na to fundusz, aby jeżeli ganki z bramą stanowić mają jedną z ozdób miasta; niechże je Kassa miejska utrzymuje. — Jeżeli nie są żadną ozdobą, to je znieść i materiał sprzedać wypadą<sup>80</sup>.

Sprawa ganków wyłyła jeszcze w 1853 r. Wniosowano, aby część ganków ogradzająca cmentarz kościelny i służąca jako skład sprzętów kościelnych oddać na własność parafii, z obowiązkiem utrzymywania ich przez parafian, zwłaszcza że na przełomie 1851/1852 r. dachy i mury tej części ganków były kosztem parafian wyreperowane. Dalsza część, obejmująca Bramę Krakowską, „na trakcie położoną, z uwagi, że ta brama jest ozdobą miasta i na niej latarnia do oświetlania porą nocną będzie mogła być zaprowadzoną”, miała przejść na własność miasta, z obowiązkiem utrzymywania jej przez kasę miejską. Natomiast część ganków połączona z gmachem szkoły i mogąca się przydać na pomieszczenia biblioteki, czy sale dydaktyczne, miała być przyłączona do gmachu szkolnego i oddana pod nadzór Okręgu Naukowego<sup>81</sup>. Na przełomie sierpnia i września 1853 r. ksiądz Majerczak skierował pismo w tej sprawie do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Twierdził, iż trzecia część ganków od bramy do szkoły powinna, jak do tej pory, pozostać własnością Kanoników. Ganki te grodziły domy i place dwóch Kanoników, którzy w owym roku sfinansowali ich naprawę. Gdyby szkoła była właścicielem ganków, Kanonicy ci nie mieliby przejścia do swoich domów<sup>82</sup>. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych w piśmie przesłanym Rządowi Gubernialnemu Radomskiemu oraz ks. Majerczakowi przychyliła się do prośby Administratora o przyłączenie do parafii części ganków, a także włączenie fragmentów przejścia z Bramą Krakowską pod zarządzanie miasta, właścicielami zaś trzeciej części ganków mieli być, jak do tej pory, Kanonicy<sup>83</sup>.

\* \* \*

Prace budowlane i restauratorskie prowadzone przy kolegiacie w Kielcach do roku 1861 miały bardzo szeroki zasięg. Dotyczyły nie tylko samego budynku, ale także niemal całego wyposażenia świątyni. Wykonano wówczas nowe okna, naprawiono dach, otynkowano i pomalowano kościół, odmalowano sklepienie prezbiterium w odcieniu ultramaryny i przywieszono doń 300 gwiazd blaszanych imitujących niebo, naprawiono i pomalowano stalle, łozę, ławki, wymieniono stopnie przy ołtarzach i posadzki kamienne w dwóch kaplicach i zakrystii, na nowo pozłożono ołtarze, oczyszczono obrazy, naprawiono organy, wykonano nowe cyborium oraz dokonano gruntownej naprawy ganków, przylegających częściowo do kościoła. Tego typu prace, a także wiążące się z nimi działania administracyjne, były typowe dla wielu budowli kościelnych w Królestwie Polskim.

W przypadku katedry w Kielcach nie były to jednak ostatnie prace restauratorskie prowadzone przy kościele. Już 10 lat później, na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. przebudowano dzwonnice, wzniesiono nową sygnaturkę oraz elewacje boczne w stylu neobarokowym, pokryto dachy blachą angielską, uporządkowano cmentarz wokół kościoła, wykonano prace malarskie, stolarskie, szklarskie, a nawet przeprowadzono konserwację obra-

<sup>80</sup> Pismo Administratora Wikariusza Apostolskiego diecezji kielecko-krakowskiej do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z dnia 15 lipca 1852 r., AGAD, CWW, sygn. 339, k. 437–348.

<sup>81</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z listopada 1857 r., APK, RGR, sygn. 5836, k. 503–504; Pismo Rządu Gubernialnego Radomskiego do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 11/20 lipca 1853, AGAD, CWW, sygn. 340, k. 125–127.

<sup>82</sup> Pismo Administratora Wikariusza Apostolskiego diecezji kielecko-krakowskiej do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 20 sierpnia / 1 września 1853 r., AGAD, CWW, sygn. 340, k. 123–124.

<sup>83</sup> Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych 6/18 listopada 1857 r., AGAD, CWW, sygn. 340, k. 128–131 z zamieszczonym pismem do „Administratora Diecezji Kieleckiej”, AGAD, CWW, sygn. 340, k. 131–132; Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Rządu Gubernialnego Radomskiego z 6/18 lutego 1857 r., w sprawie podziału własności ganków, APK, RGR, sygn. 2336, k. 33, 34, 37.

zów. W owym czasie wymieniono także posadzkę w świątyni na marmurową oraz wykonywano nowe podesty i stopnie do ołtarzy<sup>84</sup>. Przebudową świątyni zajął się Franciszek Kowalski. Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX w. rozpoczęto kolejną restaurację katedry. W 1898 r. krakowski artysta malarz Piotr Niziński wraz ze współpracownikami: Franciszkiem Bruzdowiczem, Stefanem Witoldem Matejko, Leonardem Strojnowskim i Kasprem Żelechowskim pokrył polichromią cały trójnawowy korpus świątyni. Prezbiterium wówczas było bowiem pomalowane przez Antoniego Strzałeckiego. W 1913 r. Niziński wykonał polichromię na ścianach prezbiterium nad stallami i wokół okien. Późniejsza jest także polichromia kaplicy Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Ostatnie szeroko zakrojone prace konserwatorskie przeprowadzono w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. i ukończono w roku 2003.

Adres Autorki:

Dr Barbara Gawęcka

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych

Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego

ul. Księcia J. Poniatowskiego 12

85-671 Bydgoszcz

#### THE RESTORATION OF THE COLLEGIATE CHURCH IN KIELCE IN THE 1850s

The article discusses the restoration of the furnishings and decorations of the collegiate church (the present cathedral) in Kielce undertaken in the 1850s. To provide a background, it briefly describes renovation works from the 1840s. In August 1850 a committee was established to manage the works in the church. Renovation was supervised by Aleksander Borkowski, Chief Builder of the Kielce District. The works done at that time included repairing the roof, providing new windows, plastering and painting the church, painting the presbytery in ultramarine and decorating it with 300 metal stars imitating the firmament, repairing and repainting choir stalls, loges and pews, replacing the steps at the altars and the stone flooring in two chapels and the sacristy, re-gilding the altars, cleaning paintings, repairing the organ, funding a new ciborium and repairing the galleries adjacent to the church.

The article also mentions a dispute between the Church and state authorities in the 1850s over who was to finance the repairs of the galleries which used to lead from the bishops' castle to the church and then over the Cracow Gate to the Seminary. It was finally agreed that the responsibility for the condition and repairs of the galleries would be divided between the parish, the city and the canons.

Translated by  
*Izabela Szymańska*

---

<sup>84</sup> Rachunek z kwietnia 1871 r. za wymianę posadzki, podestów i stopni do ołtarzy, ADK, Akta Konsystorskie. Parafia. Restauracja kościoła kolegiackiego (dowody, kwity), sygn. PKK-50 (dalej cyt.: PKK-50), k. 151; Notatka z sierpnia 1871 r. dotycząca dostawy marmuru na posadzkę do kościoła, ADK, PKK-50, k. 155; Obliczenia dotyczące wyłożenia nowej posadzki w kościele, ADK, PKK-50, k. 273–273v.